

9.1 Inleiding

In het laatste hoofdstuk van deze inspiratiegids bekijken we hoe je de geschiedenis van de bezetting naar een breder publiek kunt brengen. In de voorgaande hoofdstukken van dit boek hebben we een aantal thematische invalshoeken en mogelijke bronnen voorgesteld. Nu zetten we stap van inhoud naar vorm. Hoe kunnen historische projecten voor een lokaal publiek opgezet worden? Welke vormen van publieksgeschiedenis bestaan er? Met welke aandachtspunten houd je best rekening?

Publieksgeschiedenis komt in vele vormen en maten. Daarom is het niet gemakkelijk om precieze richtlijnen te geven over wat nu ‘goede’ publieksgeschiedenis is. Maar dat is ook niet onmiddellijk de bedoeling van dit boek. We willen vooral een kader aanreiken dat tot inspiratie kan dienen wanneer je een project wil opzetten over de oorlogs- en bezettingsgeschiedenis.

Er komt bij publieksgeschiedenis meer kijken dan je op het eerste zicht zou denken. Meer zelfs: publieksgeschiedenis is vaak complexer dan traditionele geschiedschrijving.¹ Het aantrekkelijk presenteren van geschiedenis voor een breed publiek stelt speciale vereisten, bijvoorbeeld wat de vorm, de taal en de presentatietechnieken betreft. Projecten opzetten vergt heel wat voorbereidingswerk en organisatie. Ook de middelen die je ter beschikking hebt (zowel wat geld als tijd betreft), zijn belangrijk voor de schaal en uitwerking van je project. Dat zal voor verschillende organisaties sterk uiteenlopen. Maar het is niet zo dat de kwaliteit van een project noodzakelijk samenhangt met het geld dat er aan besteed wordt. Kleinschalige projecten kunnen heel sterk zijn, terwijl een groot budget niet per definitie goede projecten oplevert. Toch mogen we verwachten dat een project met een aanzienlijk budget tegemoet komt aan bepaalde kwaliteitsnormen. Dit geldt zeker indien het project met publieke middelen gefinancierd wordt, bijvoorbeeld door een lokaal bestuur of de Vlaamse overheid. In dat geval is het bijvoorbeeld belangrijk dat er voldoende geïnvesteerd wordt in voorbereidend historisch onderzoek en niet alleen in scenografie en communicatie.

In dit hoofdstuk maken we je wegwijs in het huis-met-vele-kamers van de publieksgeschiedenis. We bekijken de mogelijkheden en beperkingen van verschillende publiekshistorische ‘genres’. We houden de uiteenzetting praktisch en geven concrete voorbeelden van publieksprojecten om bepaalde elementen in de uiteenzetting te illustreren. Deze voorbeelden dienen vooral ter inspiratie, en niet als kant-en-klare recepten die zonder al te veel aanpassingen overgenomen kunnen worden. Ze gaan ook niet altijd over de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog.²

Voor we in de volgende paragrafen verschillende vormen van publieksgeschiedenis van dichtbij bekijken, gaan we eerst in op drie aandachtspunten bij het opzetten van projecten.

Werk samen om draagvlak te creëren en expertise te vergroten

Er zijn heel wat partners waarmee je kunt samenwerken om een project op te zetten: erfgoedcellen, heemkundigen, historici, grafische vormgevers, scholen, lokale besturen, archieven, bibliotheken, sociale en artistieke verenigingen, enz. Belangrijk in een samenwerking is dat alle partners iets te winnen hebben. Organisaties die weinig ervaring hebben met geschiedenis en erfgoed krijgen door samenwerking bijvoorbeeld toegang tot historische kennis over een bepaald thema of een bepaalde periode. Erfgoedwerkers, heemkundigen en historici op hun beurt leren nieuwe vaardigheden en bereiken een breder publiek. Verenigingen die de krachten bundelen, maken hun werking extra zichtbaar en kunnen projecten realiseren die ze alleen niet hadden aangekund. De ‘botsing’ van uiteenlopende manieren van denken en handelen bevordert bovendien de creativiteit van alle partners. Omdat je rekening moet houden met de agenda’s, middelen, tijdsplanning en argumenten van andere organisaties, verlies je door samen te werken een beetje controle over het project. Maar de voordelen van samenwerking zijn groter dan de risico’s. Uiteraard moet er wel altijd over gewaakt worden dat het historische verhaal, dat het project uiteindelijk inhoudelijk moet schragen, niet gecompromitteerd wordt.³

Samenwerken is in de praktijk natuurlijk niet altijd even eenvoudig. Vele verenigingen hebben bijvoorbeeld al de handen vol met hun gewone werkzaamheden. Bovendien vertegenwoordigen partners in een gemeenschappelijk project vaak verschillende belangen, invalshoeken en opvattingen. Soms komen ze zelfs lijnrecht tegenover elkaar te staan. De kunst bestaat er uit om met een open blik bruggen te bouwen tussen de verschillende perspectieven.⁴ Samenwerken hoeft niet noodzakelijk het gevoel van een compromis op te roepen. Het gaat erom verschillende soorten expertise samen te brengen. Dat maakt het voor de partners mogelijk elkaar aan te vullen, te inspireren en van elkaar te leren.⁵

Samenwerking kan nuttig zijn op verschillende niveaus.

1) Ten eerste kun je samenwerken **over de grenzen van verschillende gemeenten heen**. Door overleg te plegen met tegenhangers in naburige gemeenten kunnen expertise en materiaal uitgewisseld worden. Ook kan een overaanbod aan gelijkaardige projecten tegengegaan worden en kan versnippering en fragmentering vermeden worden. Bovendien kan intergemeentelijke samenwerking een manier zijn om in aanmerking te komen voor subsidies van bovenlokale overheden zoals de provincies.

2) Ten tweede kun je het draagvlak en het publieke bereik van projecten vergroten door **binnen de gemeente** samen te werken. De mogelijkheden zijn divers: er kan samenwerking gezocht worden met cultuurcentra, artistieke verenigingen en cultuurfondsen, scholen, jeugdbewegingen, bibliotheken, rusthuizen, enz. Een publieksproject heeft meer kans op slagen wanneer er een breed draagvlak voor bestaat.⁶ Hier ligt een rol weggelegd voor de lokale cultuurbeleidscoördinatoren.

3) Ten derde gaat het over samenwerking van **mensen met verschillende profielen**. In een geslaagd project vloeien vorm en inhoud naadloos samen. Ze versterken elkaar. Om dit resultaat te bereiken moeten zowel vormgevers (webdesigners, grafisch vormgevers) als historische experts (historici, heemkundigen, erfgoedwerkers) een inbreng doen. Elke projectvorm vertelt een verhaal op een eigen wijze. Indien de middelen dat toelaten, is het raadzaam beroep te doen op mensen die de taal van een bepaald medium goed kennen: voor een website een webdesigner, voor een boek een grafisch vormgever, voor een tentoonstelling een gespecialiseerd bureau, enz. Omdat vorm en inhoud idealiter met elkaar verweven zijn, werken vormgevers en historici best vanaf het begin in team samen. Het volstaat niet om de ‘inhoud’ van het voorbereidend onderzoek te overhandigen aan de vormgevers, noch om een bepaalde ‘vorm’ voorop te stellen zonder te weten of daar wel de gepaste en relevante inhoud voor bestaat.

Het publieksproject dat in Mortsel over het Amerikaanse bombardement van 5 april 1943 werd opgezet, kwam tot stand op basis van een intense samenwerking tussen verschillende partners. De Mortselse cultuurbeleidscoördinator betrok verschillende actoren bij het project: de heemkundige kring, een kunst-educatieve organisatie, de Mortselse secundaire scholen, de kunstacademies, lokale kunstenaars, journalisten en publiekshistorici. Het project wilde de evidente formules uit de weg gaan, nieuwe groepen bereiken, en een brede groep mensen laten participeren. Zo'n tweehonderd leerlingen uit het secundair onderwijs interviewden getuigen van het bombardement. Op basis van de interviews en de foto's die zo verzameld werden, schreef publiekshistoricus Pieter Serrien het boek *Tranen over Mortsel*. Een aantal van deze getuigenissen werd ook weergegeven op de panelen van een wandelroute doorheen de stad.⁷

Combineer verschillende projectvormen

Er bestaan verschillende ‘genres’ in publieksgeschiedenis: tentoonstellingen, websites, blogs, wandelroutes, educatieve en kunstzinnige projecten. Die kunnen perfect op zichzelf staan als historisch publiekproject. Maar een project kan een meerwaarde en een grotere weerklink krijgen door verschillende genres te combineren.⁸ Een klassiek voorbeeld is een tentoonstelling waaraan niet alleen de publicatie van een boek gekoppeld is, maar ook een educatief project, een website, een dvd. Bovendien, en dat is misschien nog belangrijker, kun je door verschillende genres te combineren verschillende lagen van verdieping in je project inbouwen. Een bezoeker van wie de interesse gewekt wordt tijdens een tentoonstelling, kan op de website of in het boek meer over het thema lezen. Dit betekent ook dat je niet alle interessante informatie die je in archieven en bibliotheken gevonden hebt, in één projectvorm moet steken. Je kunt de resultaten van het historisch onderzoek kwijt in verschillende kanalen. Daardoor kun je optimaal rekening houden met de mogelijkheden en beperkingen van de verschillende genres en technieken.

Vlasparlee, een project over het vlaserfgoed in Zuidwest Vlaanderen zette een brede waaier aan publiekshistorische genres in. Het project van de erfgoedcel Kortrijk, het Vlasmuseum, het Centrum Agrarische Geschiedenis, de stad Kortrijk en de provincie West-Vlaanderen vertelde de geschiedenis van de vlasindustrie in West-Vlaanderen. Daarbij kregen de verhalen van de vlassers een centrale plaats. Na voorbereidend historisch onderzoek werden een reizende tentoonstelling, een beeldbank en een dvd met getuigenissen van vlassers gerealiseerd. Het project kreeg ook een artistieke poot. Op basis van de getuigenissen van de vlassers werd door een sociaal-artistieke vereniging een reizende theatervoorstelling gemaakt, die door senioren werd gespeeld.⁹

Denk aan het publiek

Een belangrijk aandachtspunt bij alle vormen van publieksgeschiedenis is de doelgroep. Een goed project spreekt het doelpubliek aan op een bevattelijke en boeiende manier. Het gaat over het vinden van het gepaste niveau: wat weet het doelpubliek vermoedelijk al en hoeft dus niet nog eens verteld te worden? Wat weet het waarschijnlijk niet en mag dus niet als bekend verondersteld worden? En wat denk je dat het publiek graag zou willen weten, zodat je de interesse kunt vasthouden? Wat de presentatie betreft, heeft elk publiekshistorisch genre zijn eigen vormvereisten. Een boeiende tentoonstelling bevat bijvoorbeeld niet alle, maar wel een goed uitgekozen selectie van de resultaten van het voorbereidend onderzoek. Omstandig uitgewerkte teksten zijn eerder iets voor een catalogus. Visuele en auditieve technieken spelen wel een belangrijke rol.

Een project kan een meerwaarde krijgen door het publiek te betrekken. Publieksparticipatie wordt in de activiteiten van cultureel-erfgoedorganisaties steeds belangrijker.¹⁰ Participatie kan inhouden dat het publiek betrokken wordt bij het opzetten van een project, bijvoorbeeld door zelf herinneringen, verhalen en foto's aan te leveren, of door mee te helpen bij het ordenen van beeldmateriaal. Voor een project over de Eerste Wereldoorlog zal het natuurlijk moeilijk zijn een beroep te doen op de herinneringen van directe getuigen. Maar misschien hebben mensen nog wel familiefoto's uit de oorlogstijd, kennen ze verhalen over de bezetting die in hun familie werden doorgegeven, of kunnen ze helpen met het herkennen van straten en personen op foto's en prentbriefkaarten.

Bepaalde genres zijn beter geschikt dan andere om een bepaald publiek te bereiken. Jongeren zijn waarschijnlijk gemakkelijker aan te spreken met een videoblog of een facebookpagina dan met een herinneringsboek. Nadenken over het doelpubliek, betekent dus ook stilstaan bij het genre publieksgeschiedenis. In de volgende paragrafen gaan we in op een aantal publiekshistorische vormen: publicaties, tentoonstellingen, digitale en sociale media, historische wandel- en fietsroutes, levende geschiedenis, educatieve en kunstzinnige projecten.

9.2 Publicaties over lokale oorlogsgeschiedenis

Het publiceren van een boek, catalogus of themanummer van een tijdschrift is traditioneel een belangrijke manier om lokale geschiedenis naar een breder publiek te brengen. Een publicatie is een goed kanaal om het eigen onderzoek op een uitvoerige, diepgaande en genuanceerde manier mee te delen. Een publicatie kan perfect op zich staan, maar is ook geschikt als onderdeel van een breder project, waarin bijvoorbeeld een tentoonstelling of een educatief project ontwikkeld wordt. Er zijn verschillende genres publicaties: tijdschriftartikels, themanummers van een tijdschrift, monografieën, jaarboeken en strips.¹¹ In deze paragraaf gaan we niet in detail op al deze genres in. Voor sommige vormen, bijvoorbeeld voor het schrijven van een historisch verantwoord artikel, bestaan er al goede, praktische handleidingen.¹² In deze paragraaf focussen we vooral op getuigenboeken, oorlogsdagboeken en memoires.

*Getuigenboeken*¹³

In getuigen- of herinneringenboeken komen mensen aan het woord over hun ervaringen of herinneringen aan historische gebeurtenissen. Wat de Eerste Wereldoorlog betreft, is er vandaag het evidente probleem dat er nagenoeg geen directe getuigen meer in leven zijn. In 2011 werd door Philip Vanoutrive nog een getuigenboek gepubliceerd

onder de veelzeggende titel ‘de allerlaatste getuigen’.¹⁴ Toch biedt het genre nog mogelijkheden voor de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. In oorlogsdagboeken, brieven en kranten zijn verhalen en getuigenissen te vinden die je kunt compileren in een getuigenboek. Door verschillende getuigenissen op een originele manier samen te brengen, kun je een ‘nieuw’ verhaal over de bezetting schrijven.

Elke getuige heeft natuurlijk zijn eigen perspectief op de werkelijkheid. De waarde van getuigenboeken ligt dan ook vaak bij wat ze onthullen over de ‘geleefde waarheid’ van de getuigen. Bovendien worden deze boeken interessanter naarmate er meer aandacht is voor de meerstemmigheid van het verleden, met andere woorden, wanneer verschillende getuigen met uiteenlopende achtergronden aan het woord komen. Getuigen die bijvoorbeeld uit verschillende geledingen van de samenleving stammen, bieden een boeiende kijk op de maatschappelijke verhoudingen in een bepaalde periode. Dat getuigen elkaar soms tegenspreken is daarbij geen probleem. Het kan ons alleen maar aanzetten tot het stellen van meer vragen en eventueel tot meer onderzoek.

De lezers zijn niet allemaal even goed op de hoogte van de historische context waarin bepaalde gebeurtenissen zich afspeelden. Het is daarom belangrijk herinneringen en getuigenissen te duiden in hun historische context. In een historische inleiding kun je bijvoorbeeld aangeven dat de historische werkelijkheid vaak een stuk complexer is dan de overlevering ervan.

Een klassieker in het genre van de getuigenboeken over de Eerste Wereldoorlog is het volksboek ‘*Van den Grooten Oorlog*’. Het boek was het werk van de Elfnovembergroep die in 1977 opgericht werd in de streek ten zuiden van Ieper. Een aantal jongeren uit de streek interviewde naar aanleiding van de zestigste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog dorps- en familiegenoten over hun oorlogservaringen. Een vijftigtal van deze getuigenissen van mensen die als burger of soldaat aan of achter het front verbleven hadden, werd uiteindelijk gebundeld in het *Volksboek Van den Grooten Oorlog*. De verhalen gaan over het uitbreken van de oorlog, het vluchten, over de vele nationaliteiten die in de streek verbleven, het overleven aan en achter het front, het geweld van de oorlog, en over de heropbouw na de oorlog. Het belang van de getuigenissen ligt in hun lokale en familiale karakter. Het boek brengt verhalen die gewoonlijk binnen de familie en in het dorp verteld worden in de publieke sfeer. Ze tonen hoe de oorlog een door gewone, ‘kleine’ mensen dagelijks beleefde realiteit was.¹⁵

Oorlogsdagboeken en memoires

Oorlogsdagboeken en memoires zijn in eerste instantie een bron, geen publiekshistorisch ‘product’. Maar juist daarom kan de uitgave ervan een interessant project

opleveren. Rijke dagboeken of memoires kunnen de basis vormen van een breder project, waarin een tentoonstelling met een educatief luik en artistieke initiatieven ontwikkeld worden. Het boek vormt dan het inhoudelijke uitgangspunt van het bredere project. Mensen die eerst de tentoonstelling of het artistiek project bezoeken, kunnen nadien de memoires lezen indien ze op zoek zijn naar meer informatie.

Er zijn al een hele reeks dagboeken en memoires over de Eerste Wereldoorlog gepubliceerd. Toch duiken nog steeds onuitgegeven manuscripten op die in aanmerking komen voor een tekstuitgave. Een zekere kritische zin is wel op zijn plaats. Ten eerste bieden dagboeken en memoires, net als getuigenboeken, geen waardenvrij relaas maar een gekleurde visie. Ook hier is contextualisering dus belangrijk. Ten tweede zijn dagboeken – net als brieven – niet altijd even interessant. Sommige bevatten vooral triviale informatie, bijvoorbeeld over krijgsverrichtingen die gewoon uit de krant werden overgeschreven. Voor een publicatie van dagboeken en memoires is het dus van belang dat de tekst voldoende interessante observaties bevat, bijvoorbeeld over het dagelijks leven in de wijk of in het dorp.

De memoires van Evarist De Geyter werden in 2011 uitgegeven door de erfgoedcel van Kortrijk en de stad Oudenaarde. De Geyter was een Kortrijkse spoorwegbediende die tijdens de Eerste Wereldoorlog betrokken was in een spionagenetwerk. In haar inleiding op de memoires noemt Sophie De Schaepdrijver de herinneringen van De Geyter uitzonderlijk, niet alleen omdat hij zijn oorlogsengagement uitgebreid op papier heeft gezet, maar ook omdat hij beschrijft welke plaats het verzet in zijn leven heeft ingenomen. De memoires van De Geyter, die de periode van 1865 tot 1918 omspannen, bieden het verhaal van een man die moeizaam maar zeker zijn weg omhoog werkte in de samenleving en tijdens de oorlog de strijd aanging met de bezetter. De memoires van De Geyter vormen een coherent verhaal. De auteur besteedde zorg aan het uitleggen van wat hij had meegemaakt. Zo krijgen de anekdotes en ervaringen diepte en samenhang. Ook de secundaire personages worden met zorg beschreven. De Geyter beschrijft niet alleen de activiteiten en de structuur van het spionagenetwerk, hij geeft ook zijn kijk op het dagelijks leven in een bezette stad. Thema's zoals het verzet, de voedselproblematiek, nieuwe rijken, de positie van de vrouw, enz. komen in beeld.¹⁶

9.3 Tentoonstellingen

Naast publicaties zijn tentoonstellingen de meest klassieke vorm om met de lokale geschiedenis aan de slag te gaan. We verwachten dat er in de periode 2014-2018 op lokaal niveau heel wat tentoonstellingen georganiseerd zullen worden. Goed gemaakt

is een tentoonstelling een prachtige vorm om geschiedenis te vertellen en te tonen aan je publiek. Maar tentoonstellingen hebben helaas ook de reputatie saai en oubollig te zijn.

Het belang van presentatie en vormgeving

Voor tentoonstellingen geldt net zoals bij alle genres van publieksgeschiedenis dat inhoud én de presentatie ervan cruciaal zijn voor het succes. Een aantal vormelijke vereisten bepaalt of een tentoonstelling boeiend en aantrekkelijk is. Teksten spelen een belangrijk rol, maar krijgen beter niet de overhand. Een rij panelen met alleen maar tekst is geen goede tentoonstelling. Toch hebben mensen die veel van een onderwerp afweten vaak de neiging om er ook veel over te willen zeggen, met lange teksten tot gevolg. Het resultaat is dat het overgrote deel van het publiek die teksten niet leest. Een belangrijke vuistregel is dan ook dat je korte, compacte teksten schrijft die de meest relevante informatie bevatten.

Een vereiste voor een tentoonstelling is visueel materiaal: er moet iets te zien zijn. Er bestaat heel wat foto- en filmmateriaal over de Eerste Wereldoorlog. Hoewel er over het dagelijks leven in het bezette land minder beeldmateriaal te vinden zal zijn dan over de militaire situatie, loont het zeker de moeite op zoek te gaan. Archieven, bibliotheken en documentatiecentra houden beeldcollecties bij. Elke gemeente kent ook zijn verzamelaars, en er zijn vast nog wel mensen in de gemeente die (familie)foto's of prentkaarten uit die tijd op zolder hebben liggen. Behalve met foto's en films kun je werken met prenten, tekeningen, kranten en aanplakaffiches van de Duitse bezettingsoverheden. Naast beeldmateriaal zijn er ook tal van objecten die op een heel tastbare manier aspecten van het dagelijkse leven in beeld brengen. In heemkundige collecties en privéverzamelingen zijn nog heel wat objecten bewaard gebleven, zoals kantwerkjes, rantsoenbonnetjes en speelgoed. Auditieve toepassingen bieden ook interessante mogelijkheden. Een luisterbank met koptelefoons, waarop bezoekers plaatsnemen om muziek of geluidsfragmenten te beluisteren, kan zelfs op een kleine tentoonstelling geïnstalleerd worden. Geluidsfragmenten kunnen bestaan uit marktliederen over de oorlog en getuigenissen uit dagboeken, brieven, herinneringsboeken, enz.¹⁶ De getuigenissen kunnen door acteurs (bijvoorbeeld van de plaatselijke toneelkring) ingesproken worden. Door een goede selectie van getuigenissen kun je de meerstemmigheid van het verleden laten klinken.

Dat een tentoonstelling rekening moet houden met de presentatie en vormgeving, betekent niet dat er geen plaats is voor het leggen van verbanden en het kaderen van foto's, objecten en getuigenissen in een ruimere historische context. Er bestaan meerdere technieken om te contextualiseren. Dat kan in de tentoonstelling zelf, bijvoorbeeld in teksten, met een audiogids of door een gids, of in media die de tentoonstelling aanvullen, zoals een boek, een blog of website, een lezing, een discussie- of vertelavond.

Een evenwicht tussen beleving en kennisoverdracht

Je kunt objecten, foto's, archiefstukken en allerlei visueel materiaal op verschillende manieren presenteren. Goede tentoonstellingen vinden een middenweg tussen een saaie etalage en een al te uitbundige creativiteit van de ontwerper.¹⁸ Het gaat er met andere woorden om een evenwicht te vinden tussen beleving en kennisoverdracht. Tentoonstellingen die alleen appelleren aan emotionele inleving, brengen het risico met zich mee dat bezoekers door het gebrek aan historische informatie niet aangezet worden tot kritisch nadenken. Het wordt moeilijk om andere perspectieven te tonen dan diegene waar de bezoeker zich emotioneel mee identificeert. Bij een eenzijdige focus op de 'slachtoffers' ontsnappen de 'daders' aan de aandacht. Bezoekers worden niet aangespoord om ook na te denken over de oorzaken en mechanismen van oorlogen (en parallellen met de hedendaagse maatschappij). Aan de andere kant is een droge tentoonstelling met een opeenstapeling van voorwerpen, data en feiten niet aantrekkelijk voor de meeste bezoekers.

Er bestaan verschillende technieken om beleving op te roepen en kennis over te dragen in een tentoonstelling. Het kan door verschillende invalshoeken te combineren: persoonlijk, chronologisch, thematisch en kunstzinnig.¹⁹ Beleving en inleving kun je oproepen door middel van herkenbare verhalen, persoonlijke getuigenissen, citaten, voorwerpen uit het dagelijkse leven, foto's en illustraties. Overdracht van historische kennis en inzicht kan gebeuren via teksten op panelen en in brochures, een gids of via een audiofoon. Deze media hebben natuurlijk een impact op hoe het bezoek beleefd wordt: individueel of in groep, alleen of in interactie met andere bezoekers. Kaarten en tijdslijnen geven een beeld van de geografische context en van de chronologie van de behandelde periode. Indien er budget voor is, kan gebruik gemaakt worden van computers en digitale tools. Die kunnen het aantal informatiepanelen verminderen, zodat de bezoekers niet overweldigd worden door de vele teksten en naargelang hun eigen interesse meer informatie kunnen opdiepen.

Ook literatuur, poëzie, muziek en beeldende kunst kunnen een rol spelen in een tentoonstelling. Kunst drukt ervaringen en gevoelens uit die hun kracht verliezen als ze expliciet onder woorden worden gebracht. In het *Historial de la Grande Guerre* in Péronne worden bijvoorbeeld een reeks etsen van Otto Dix over de gruwel van de loopgravenoorlog getoond.²⁰

Samenwerking

Het bereik van een tentoonstelling kan vergroot worden door allianties te smeden met partners zoals het gemeentearchief, de bibliotheek, de jeugd- en cultuurdiensten van de gemeente, sociale en culturele verenigingen, scholen en lokale kunstacademies.

Door hen bij het project te betrekken, spreek je niet alleen een breder publiek aan, hun input kan de tentoonstelling ook inhoudelijk en vormelijk verrijken.

Locatie

De locatie van de tentoonstelling is belangrijk en bepaalt in belangrijke mate het publiek dat ze zal aanspreken. Door de tentoonstelling te laten plaatsvinden in de gemeentelijke bibliotheek, de hal van het gemeentehuis of het OCMW, kun je een publiek bereiken dat anders de tentoonstelling niet zou bezoeken. Door op deze locaties een aantal panelen te plaatsen, kun je de aandacht vragen voor andere luiken van het project, zoals een grotere tentoonstelling, een blog of een vertelavond. Een andere mogelijkheid is de tentoonstelling in te richten op plaatsen waar tijdens de oorlog bepaalde gebeurtenissen hebben plaatsgegrepen, zoals een school of een fabriek. Maar ook een tentoonstelling in de vorm van een parcours of wandelroute, in de open lucht, in de straat of op de markt, is een interessante optie.

De tentoonstelling *Gekleurd Verleden* slaagde er in de meerstemmigheid van het verleden tot uitdrukking te brengen, een evenwicht te vinden tussen beleving en historisch inzicht en gebruik te maken van verschillende technieken en media (audio, film, foto's, objecten, installaties, enz.). De tentoonstelling ging over mensen en hun keuzes tijdens de Tweede Wereldoorlog.²¹ Aan de grondslag van het project lag een scherp afgebakende, historische probleemstelling. Historici Bruno De Wever en Rudi Van Doorslaer lieten de tentoonstelling aansluiten bij de recente stand van het wetenschappelijk onderzoek door niet te kiezen voor een zwart-wit verhaal over collaboratie en verzet, maar voor een meerkleurig verhaal. Op zich zou een verhaal over collaboratie en verzet natuurlijk historisch interessant zijn. Maar het zou niet de hele werkelijkheid van de oorlog en de bezetting tonen. Specialisten van de bezettingsgeschiedenis focussen vandaag op een veel grotere verscheidenheid aan ervaringen en perspectieven. In de tentoonstelling kwam die tot uiting in de getuigenissen van een dokter, een boer, een hoteliersdochter, een winkelier, enz.

De organisatoren wilden geen tentoonstelling maken die alleen historici zou aanspreken maar aan *publieksgeschiedenis* doen: historische kennis naar een breder publiek brengen. Om inhoud en vorm goed op elkaar af te stemmen, zaten vanaf het begin organisatoren, curatoren en vormgevers samen om het concept van de tentoonstelling uit te tekenen. De uitdaging bestond erin om de diversiteit aan verhalen te tonen en bevattelijk te maken. De inhoudelijke kant van het verhaal moest uitgedacht worden in functie van de mogelijkheden en beperkingen van een tentoonstelling. Er werd gekozen om niet met tekstpanelen te werken, maar met audiogetuigenissen. Tien verschillende getuigen kwamen aan het woord over hun ervaringen in september 1944. Elke getuige bood een inzicht in een bepaald aspect van de bezettingsgeschiedenis.

De audiogetuigenissen werden ingesproken door acteurs. Zo konden de bezoekers de verhalen beluisteren zonder de haperingen, herhalingen en onduidelijkheden van de originele interviews. Dit was een keuze die een zekere dramatisering teweegbracht en bij bezoekers emotie opwekte. Dat bood kansen om de betrokkenheid van de bezoeker te vergroten. Maar de organisatoren waren er zich bewust van dat een te eenzijdige focus op emotionele beleving ook problemen met zich mee brengt. Ze vonden dan ook dat historische omkadering en contextualisering noodzakelijk waren. In een tweede ruimte van de tentoonstelling lieten ze daarom tien historici aan het woord. Via video's kaderden die de verhalen van de getuigen. Hun analyses waren nodig om de mensenverhalen van de getuigen te interpreteren. Ze waren ook nodig om in te gaan tegen te grote vereenvoudiging of zelfs mythevorming.²²

9.4 Digitale & sociale media

De meest ingrijpende veranderingen in de publieksgeschiedenis spelen zich momenteel af op het internet. De digitale revolutie van de laatste decennia heeft de manier waarop het brede publiek met geschiedenis in contact komt grondig gewijzigd.²³ Steeds meer archieven, musea, historische verenigingen en allerhande historische 'dienstverleners' (denk bijvoorbeeld aan bedrijven die software aanbieden om stambomen op te stellen) begeven zich op het internet. In hun boek *Digital History* stellen David Cohen en Roy Rosenzweig dat het internet de mogelijkheden van niet-professionele historici om de resultaten van hun historische arbeid openbaar te maken, drastisch heeft vergroot. De drempel om op het internet te publiceren of actief aan een historisch forum te participeren is immers bijzonder laag.²⁴

Enkele aandachtspunten

De digitale revolutie biedt talrijke mogelijkheden om interessante publieksprojecten op te zetten. Toch is een zekere voorzichtigheid geboden. Er zijn een aantal punten die aandacht verdienen. Het gebruik van allerhande digitale toepassingen leidt vaak tot een overdaad aan beelden, filmpjes en links, zonder dat er een verhaal verteld wordt. Uit onderzoek van FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, kwam naar voren dat erfgoedgebruikers niet op zoek zijn naar losse brokken informatie, maar steeds een gecontextualiseerd historisch verhaal verwachten. Een ander aandachtspunt is de enorme snelheid van de technologische ontwikkelingen. Digitale applicaties en toepassingen zijn soms bijzonder snel achterhaald en verouderd.²⁵

In deze paragraaf gaan we dieper in op een aantal digitale media en toepassingen die je kunt gebruiken voor lokale historische projecten. Achtereenvolgens belichten we websites, sociale media (blogs in het bijzonder), en multimedia (video en audio).

Publiekhistorische websites

Websites worden vaak gebruikt om een organisatie of een project voor te stellen en praktische informatie te communiceren. Maar met websites kun je veel meer doen dan alleen dat. Op sites kun je ook historische inhoud, analyse en context publiceren. Dat gebeurt voorlopig nog te weinig in Vlaanderen. Er bestaan weliswaar een aantal mooie beeld- en erfgoedbanken, maar die onderbenutten vaak nog de mogelijkheden om ook historische analyse en context aan te bieden. We bespreken hier drie manieren waarop een website de spil van een historisch project kan zijn.

1. Een website kan het *centrale publicatieplatform* van een project zijn. Een site op internet is niet alleen flexibel, toegankelijk en interactief, je kunt er zeer uiteenlopende inhoud – teksten, bronnen, beelden – weergeven. Verwante items kunnen aan elkaar gelinkt worden, waardoor ze steeds in context worden geplaatst.²⁶

2. *Online beeldbanken* vormen een tweede type van historische websites. Op een beeldbank wordt beeldmateriaal (gravures, prenten, foto's, prentbriefkaarten) opgeslagen, toegankelijk en doorzoekbaar gemaakt. Bezoekers kunnen zelf informatie over een beeld toevoegen, een correctie suggereren of een persoonlijk verhaal vertellen. Deze beeldbanken bieden tot nu toe weinig inhoud in de vorm van historische analyses, persoonlijke verhalen en herinneringen. Toch is de inbedding van beelden in een breder kader belangrijk, want mensen die in geschiedenis geïnteresseerd zijn, zijn vaak op zoek naar informatie en niet alleen naar beelden. Sommige erfgoedcellen proberen hierop in te spelen met digitale verhalenbanken, zoals www.brugseverhalen.be.

Beeldbanken zijn een populair genre in Vlaanderen. Een voorbeeld dat we hier vermelden is www.westhoekverbeeldt.be, omdat het doel van het project niet alleen de creatie van een regionale beeldbank was, maar ook het uitbouwen van een duurzaam vrijwilligersnetwerk. Dorpsbewoners worden aangesproken als mogelijke eigenaars van erfgoed en als burgers met interesse voor het verleden en als potentiële vrijwilligers. De vrijwilligerswerking wordt professioneel omkaderd door projectcoördinatoren en een partnerschap tussen de archivarissen en cultuurbeleidscoördinatoren van de betrokken gemeenten. Op regionaal niveau kunnen zo evoluties op het gebied van IT, databanken, standaarden voor digitalisering en auteurs-, privacy- en vrijwilligerswetgeving opgevolgd worden. Ook de communicatie en het onderhoud van de databank en de website gebeurt op een overkoepelend niveau. Naast het toegankelijk maken van de beelden op de website streeft het project ook naar een bredere inbedding en ontsluiting van het verzamelde materiaal. Op basis van de beelden worden in verschillende dorpen regelmatig wandelingen, tentoonstellingen en kunstzinnige initiatieven georganiseerd. Naar aanleiding van de Week van de Amateurkunsten 2008 werd aan lokale kunstenaars bijvoorbeeld gevraagd om zich te laten inspireren door de oude foto's, affiches en prentbriefkaarten in de beeldbank.²⁷

3. Ten derde kan een website dienen voor een *online tentoonstelling*. Een online tentoonstelling belicht een thema aan de hand van beelden, bronnen en getuigenissen. Teksten en analyses duiden de historische context. Op basis van een collectie beelden en teksten kun je ook echt digitale geschiedenis schrijven. Dergelijke tentoonstellingen zijn interessant met het oog op educatieve projecten. Daar komen we later op terug.

Er zijn op internet gebruiksvriendelijke, vrij beschikbare tools te vinden voor het maken van online tentoonstellingen. Het *Roy Rosenzweig Center for History and New Media* van de George Mason University ontwikkelde het open source platform ‘Omeka’.²⁸ Een voorbeeld van een online tentoonstelling die (door het Roy Rosenzweig Center zelf) met Omeka ontwikkeld werd, is ‘*Liberty, Equality, Fraternity*’. Deze tentoonstelling over de Franse Revolutie is opgebouwd op basis van 12 thematische essays, 250 beelden, 350 tekstdocumenten, 13 liederen, 13 kaarten, een tijdlijn en een glossarium.²⁹ Naast algemene programma’s kun je op internet ook allerlei andere tools vinden voor specifieke toepassingen. Er is bijvoorbeeld een groot aanbod van tools om digitale tijdlijnen te maken. Tijdlijnen zijn een interessant middel om visueel te tonen hoe de oorlog in je gemeente verliep. De meerwaarde van digitale tijdlijnen in vergelijking met hun analoge varianten ligt erin dat je tekst kunt in- en uitklappen, in- en uitzoomen, afbeeldingen en video toevoegen, samenwerken, delen, enz.³⁰

Over de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog werden al een aantal online tentoonstellingen uitgewerkt. ‘*Op de wegen van de Grote Oorlog*’ is een initiatief van 14-18 Herdacht (een Europees samenwerkingsverband tussen partners uit Noord-Frankrijk, Vlaanderen en Wallonië).³¹ Europeana ontwikkelde ‘*Untold Stories of the First World War*’.³²

Sociale media en lokale geschiedenis

‘Sociale media’ is een verzamelbegrip voor internetplatformen die door de gebruikers van inhoud worden voorzien. Onder de noemer sociale media vallen bijvoorbeeld blogs, internetfora, videosites als YouTube en sociale netwerken als Facebook. Hoofdkenmerken van deze media zijn interactie en dialoog tussen de gebruikers onderling. Via deze platformen delen mensen nieuws, verhalen, kennis en ervaringen.³³

Op welke manieren kun je met sociale media aan lokale publieksgeschiedenis doen?³⁴ Als je met sociale media wil werken, is het eerst en vooral belangrijk rekening te houden met de specifieke kenmerken ervan. Ten eerste zijn deze media bedoeld om korte berichten met anderen uit te wisselen. Niet om uitgebreide historische traktaten de wereld in te sturen. Voor mensen die in meer inhoud geïnteresseerd zijn, kun je altijd

links voorzien naar andere platformen (bijvoorbeeld een blog of een website), waar ze meer uitgebreide informatie vinden. Ten tweede vervangen de nieuwe manieren van communiceren de oude niet. Sociale media voorzien in een aanvullende vorm van communicatie, die de traditionele communicatie niet overbodig maakt. Ten derde draaien sociale media rond participatie en co-creatie. Sociale media willen een interactieve ‘gemeenschap’ tot stand te brengen. Toch gebruiken veel mensen en organisaties sociale media als Facebook vooral op een ‘zendergerichte’ manier, om boodschappen uit te sturen.³⁵

De ervaring leert dat het niet zo gemakkelijk is om met sociale media in interactie met het publiek te treden. Het aantal bezoekers dat gebruik maakt van de participatieve mogelijkheden van beeldbanken en Facebookpagina’s van erfgoedorganisaties blijft voorlopig eerder beperkt. Het blijkt ook niet zo eenvoudig om met sociale media snel een breed publiek te winnen. Een mogelijke strategie bestaat er in om, als je met sociale media aan de slag wilt, links te leggen met bestaande communicatiekanalen (zoals een stadsblog).

Op bovenlokaal niveau zijn er de afgelopen jaren wel een aantal historische projecten opgezet met sociale media die een groot publiek weten te bereiken. Zo zijn de op scholieren gerichte projecten van het Veteraneninstituut (IV-NIOOO) over soldaten uit de wereldoorlogen, zoals ‘Live and Remember’ en ‘Te Jong’, succesvol gebleken.³⁶

Sociale media zijn op zich een relatief goedkoop communicatiemiddel. Het aanmaken van een account is op vrijwel alle platformen gratis. Niettemin kost het veel tijd en mankracht om accounts te onderhouden.³⁷ Als je voor je project met sociale media wilt werken, zorg er dan voor dat er duidelijke afspraken gemaakt worden over wie de inhoud aanlevert en de accounts opvolgt. Andere raadgevingen zijn om aan te vangen met kleine, behapbare projecten, goed te definiëren waarom je deze media inschakelt, en bij aanvang geen overspannen verwachtingen te hebben.³⁸

Historische blogs

Een blog (of weblog) is een online ‘logboek’ dat regelmatig wordt bijgehouden. De bijdragen, die in omgekeerd chronologische volgorde verschijnen, bestaan uit tekst, foto’s, video, audio en links naar andere websites. Blogsites bieden lezers de mogelijkheid om reacties onder de berichten te plaatsen.³⁹

Blogs zijn vergelijkbaar met een persoonlijke webpagina, maar ze zijn gemakkelijker om aan te maken. Het werken met een blog vergt weinig technische voorkennis. Er bestaan verschillende gratis blogsites die de technische aspecten van het bloggen automatiseren.⁴⁰ Dat maakt van een blog een laagdrempelig medium waarop je de re-

sultaten van je historisch onderzoek op een eenvoudige, snelle en regelmatige manier kan publiceren. Je kunt van een blog zowel de spil van je project als een onderdeel van een breder project maken. Het kan ook interessant zijn om voor een blog samen te werken met partners zoals de lokale school of het gemeentearchief.

De blog ‘De Markt van Mij’ werd opgezet door leerlingen en leerkrachten van scholen in Sint-Lievens-Houtem om te werken over het erfgoed van de winterjaarmarkt. Leerlingen van het 4de, 5de en 6de leerjaar onderzoeken op de blog de geschiedenis van de markt en de hedendaagse betekenis van de markt voor de boeren, marktkramers, cafés en inwoners van de gemeente.⁴¹

Blogs zijn heel geschikt om te werken over de geschiedenis van een dorp of stad tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er bestaan verschillende mogelijkheden. Op de blog kun je bijdragen publiceren op basis van je eigen onderzoek, maar je kunt ook werken met fragmenten uit oorlogsdagboeken, kranten, brieven, archiefstukken en foto’s. De blog biedt je ook alle ruimte om een divers scala aan tekstfragmenten, foto’s, video’s en getuigenissen te contextualiseren en te interpreteren.

Voorbeelden van historische blogs zijn onder meer te vinden via de website ‘*History Carnival*’.⁴²

Multimedia

Met multimedia worden digitale toepassingen bedoeld die een combinatie van verschillende media en inhoud gebruiken zoals geluid (bijvoorbeeld in een mp3-bestandsformaat) en beeld (zowel foto als video). Deze media kunnen gebruikt worden in bredere toepassingen zoals een website, een digitale applicatie voor een wandelroute of een tentoonstelling. Het is nuttig een onderscheid te maken tussen enerzijds oude geluidsfragmenten en beelden (foto’s en filmpjes) die je wil gebruiken in een nieuwe, digitale toepassing, en anderzijds nieuwe geluidsopnames en video’s.

1. Om oude beelden en geluidsfragmenten in een hedendaagse toepassing te gebruiken, zal je ze eerst moeten *digitaliseren*. Dat houdt in dat data van een analoog naar een digitaal medium omgezet worden. Dat kan bijvoorbeeld door oude foto’s en documenten te scannen, muziek van grammofoonplaten op een digitale drager te kopiëren, of filmpjes in 8mm of VHS naar een digitaal formaat om te zetten. Tegenwoordig worden er veel projecten opgezet voor het digitaliseren van oude beelden (vooral foto’s en prentbriefkaarten) die aansluiten bij een beeldbank.⁴³

In 2010 organiseerde de heemkring van Meerhout *Cinema Retro*, een publieksproject gebaseerd op oude filmpjes. De kring digitaliseerde en monteerte historische filmpjes over Meerhoutse mensen en gebeurtenissen, schreef er teksten bij, en liet een plaatselijke musicus muziek componeren. De films werden een week lang vertoond op vier verschillende locaties, waaronder een basisschool en het plaatselijke woon- en zorgcentrum. Er werden ook een dvd en een boek gepubliceerd.⁴⁴

2. Je kunt ook een project opzetten waarin je werkt met *nieuwe geluidsoptnames en filmpjes*. Dat kan allerhande vormen aannemen, gaande van een interview en een beeldverslag van een activiteit, tot een documentaire en een informatieve of educatieve film. Dat vergt uiteraard een zekere mate van technische expertise, die je geleidelijk moet opbouwen. Zelf filmpjes maken en monteren is een proces dat tijd en inspanning vergt, van het bepalen van het opzet en het maken van een planning, tot het schrijven van het scenario, het filmen en het monteren.⁴⁵

9.5 Historische wandel- en fietsroutes

Historische wandelingen en fietstochten zijn populaire manieren om de lokale oorlogs- en bezettingsgeschiedenis te ontsluiten. Het verleden wordt heel tastbaar en visueel wanneer je geschiedenis leert kennen op de plaatsen waar die zich heeft afgespeeld.

De geschiedenis gelokaliseerd

Wandel- en fietsroutes tonen geschiedenis in haar ruimtelijke dimensie. Dat biedt de gelegenheid om de vraag te stellen hoe het sociale leven in je dorp of stad zich tijdens de bezetting ruimtelijk afspeelde.⁴⁶ Is er een reden waarom bepaalde activiteiten, bijvoorbeeld het organiseren van een hulpcomité, zich in bepaalde gebouwen afspeelde? Op welke plaats werd een herdenkingsmonument opgericht en waarom?

Een belangrijke voorwaarde voor een geslaagde wandeling of fietsroute is natuurlijk dat er in je gemeente of streek voldoende plaatsen en gebouwen zijn waar interessante historische verhalen verteld kunnen worden. Voor sommige aspecten van de oorlogsgeschiedenis zal het niet zo moeilijk zijn om geschikte plaatsen vinden. Elke stad en elk dorp heeft wel zijn monument waarop de doden van beide wereldoorlogen herdacht worden, naast allerlei kleinere monumentjes en gedenkplaten voor de slachtoffers van een parochie, een school, de post of de spoorwegen. Over die monumenten

en gedenkplaatsen kun je allerlei vragen stellen: wie gaf de aanzet tot het bouwen van het monument? Hoe verliep het beslissingsproces? Wie was de architect en/of beeldhouwer? Waarom werd voor deze locatie gekozen? Hoe kan de symboliek of iconografie geduid worden? Monumenten en gedenkplaten bieden ook de mogelijkheid om verhalen te vertellen over de mensen die er op vermeld worden: wie waren de geëerde mensen? Waren het burgers of militairen? In welke omstandigheden kwamen ze om het leven?⁴⁷

Een verhalenparcours waarin je aspecten van de bezettingsgeschiedenis aan bod laat komen, is wat complexer in de samenstelling. Het gaat dan bijvoorbeeld over locaties waar zich tijdens de bezetting een belangrijk deel van het dagelijks leven afspeelde, zoals gaarkeukens, hulpcomités, verenigingslokalen, de kerk, het gemeentehuis. Een idee kan zijn om in het straatbeeld een parcours uit te tekenen op basis van foto's, muurkranten en affiches van de Duitse bezettingsoverheden. Het parcours kan, maar hoeft niet gesitueerd zijn op de plaatsen waar zich specifieke historische gebeurtenissen hebben afgespeeld. Dit soort parcours maakt de lokale geschiedenis zichtbaar en biedt de gelegenheid een publiek te bereiken dat anders misschien moeilijk te bereiken is.

Een historisch parcours: mogelijkheden en aandachtspunten

Ook bij historische wandel- en fietsroutes is het belangrijk om voldoende contextualiserende informatie te voorzien. Dat kun je doen in een brochure, met een audiogids, of met een mobiele applicatie. Zoals we hierboven al schreven, zijn gebruikers niet op zoek naar losse brokken informatie, maar verwachten ze een samenhangend historisch verhaal.⁴⁸ Door de verhalenroute in te bedden in een breder project met een publicatie, een tentoonstelling, een website of een educatief pakket, reik je geïnteresseerde gebruikers meer informatie aan.

Er bestaan praktische handleidingen die je stap voor stap uitleggen hoe een historische route concreet uit te werken – van het voorbereidende studiewerk, de financiering, het overleg met verschillende diensten, het trajectontwerp, de redactie en ontwerp van de panelen, tot de feitelijke implementatie en het onderhoud van het parcours.⁴⁹ Dat is nuttig, want bij het ontwikkelen van een historische wandel- of fietsroute komt heel wat kijken.

Ook op dit gebied staan de digitale ontwikkelingen niet stil. Het tempo van technologische innovatie ligt zo hoog dat applicaties soms bijzonder snel verouderen (en ook dat grote delen van het publiek niet altijd mee zijn).⁵⁰ Afhankelijk van het budget kunnen verschillende technische toepassingen gebruikt worden, zoals multimediapanelen, digitale kiosken en mobiele applicaties voor smartphones. Er zijn ook geografische websites om routes aan te maken en te delen.⁵¹

Met digitale media kun je het publiek betrekken in het maken van historische routes. In Cleveland, Ohio in de Verenigde Staten werd bijvoorbeeld *Cleveland Historical* uitgewerkt. Door middel van een website en een smartphone-applicatie die tekst, foto's en video's aanbiedt, worden de gebruikers door de geschiedenis van de stad of een bepaalde wijk gegidst. Affiches zorgen voor fysieke herkenningspunten in de stad die passanten naar de verhalen leiden. De verhalen van *Cleveland Historical* zijn niet alleen afkomstig van de projectleiders. Ook gebruikers, leraren, studenten, lokale verenigingen, enz. kunnen verhalen en beeldmateriaal aanleveren. Zo heeft een groep van mensen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van hun stad elkaar gevonden. Door op deze wijze een diversiteit aan verhalen samen te brengen, slaagt het project er in om de geschiedenis van de stad in al haar meerstemmigheid te laten spreken.⁵²

Er zijn in Vlaanderen een aantal voorbeelden van historische routes die de lokale geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog verkennen. In Brugge werd in 2001 bijvoorbeeld de themawandeling 'Op oorlogspad in Brugge' georganiseerd. De wandeling ging gepaard met twee kunstexposities over de oorlog.⁵³ In 2008 zette het Erfgoedhuis Kortrijk een fotoparcours 'Kortrijk bezet 14-18' op.⁵⁴ Voor het vertellen van de verhalen en het contextualiseren van de verschillende locaties gebruikten deze wandelroutes een brochure of een flyer.

Meer recente routes werken vaak met een audiotoevoeging of een mobiele applicatie waarmee ook video's kunnen worden afgespeeld.⁵⁵ Sommige van deze applicaties vereisen het nodige budget en technische omkadering, maar niet noodzakelijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor luisterwandelingen. Zo maakte publiekshistoricus Toby Butler in Londen twee audioroutes, die hij *memoryscapes* noemt. Tijdens een tocht op een jaagpad langs de Thames nam hij gesprekken op met mensen die herinneringen ophaalden aan hun leven langs de rivier. Van de opnames maakte hij audiobestanden. Die kunnen gratis op zijn website gedownload worden en zijn gemakkelijk af te spelen op een cd- of mp3-speler of een smartphone. De tochten leiden de wandelaar langs hetzelfde jaagpad waar de gesprekken plaatsvonden. De verhalen en herinneringen worden beluisterd waar ze verteld werden. Zo komt de wandelaar op een actieve en betrokken manier in aanraking met het culturele landschap van de Thames. De herinneringen van de riviermensen worden als het ware opnieuw in hun ruimtelijke context geplaatst, zodat een hele belevingswereld wordt opgeroepen. Het was niet Butlers bedoeling om de plaatsen langs de rivier netjes samen te voegen in één 'gesloten', eenduidig verhaal maar om op een specifieke locatie (het jaagpad langs de Thames) verschillende verhalen te laten klinken.⁵⁶

Voor een dergelijk project heb je geen al te groot budget nodig, maar er komt wel wat werk bij kijken. Fragmenten moeten geselecteerd en gemonteerd worden, er moeten bindteksten geschreven en ingesproken worden, de route moet nauwkeurig uitgestip-

peld worden, enz. Niettemin zijn luisterwandelingen een interessante manier om met het lokale oorlogsverleden aan het werk te gaan, bijvoorbeeld door dagboekfragmenten en brieven te laten inspreken door acteurs.

9.6 Re-enactment en levende geschiedenis

Met re-enactment en levende geschiedenis worden het naspelen of uitbeelden van historische gebeurtenissen bedoeld. Dat gebeurt in historisch kostuum, vaak op de plaats waar de gebeurtenissen oorspronkelijk plaatsvonden. Re-enacters proberen met andere woorden het leven in een ander tijdperk te simuleren.⁵⁷ Re-enactment en levende geschiedenis worden vaak kritisch onthaald, zeker wanneer het gaat over het simuleren van de oorlogsgeschiedenis. Maar er bestaat ook een zekere verwarring over het fenomeen van het ‘naspelen van de geschiedenis’. Laten we de kwestie dus eens even van dichterbij bekijken.

Enkele aandachtspunten

Er bestaan verschillende vormen van re-enactment en levende geschiedenis. Een eerste vorm vindt plaats in musea en erfgoedsites. Acteurs spelen de rol van een echt of fictief historisch personage om verhalen over de site te vertellen of een educatief project te verzorgen. Ten tweede zijn er de historische stoeten en evocaties. Ter gelegenheid van de 800^e verjaardag van de toekenning van de stadsrechten werd in Lier bijvoorbeeld een historische theaterwandeling georganiseerd.⁵⁸ Een derde vorm van levende geschiedenis gebeurt door niet-professionele geschiedenisliefhebbers, die in groep een bepaalde historische periode zo correct mogelijk nabootsen. Het gebeurt dat deze re-enactments plaatsvinden als vermaak of educatie voor een publiek, maar vaak zijn re-enacters vooral geïnteresseerd in het *zelf* beleven van het verleden. Dat proberen ze door ‘echt’, op een lichamelijke manier, te ontdekken hoe het geweest moet zijn om ‘toen’ te hebben geleefd. In de literatuur wordt aan deze re-enacters verschillende motieven toegeschreven, zoals nostalgisch escapisme, het plezier en het spelelement dat verbonden is aan de historische herbeleving, en de verbondenheid en kameraadschap die re-enacters ervaren, bijvoorbeeld wanneer ze het militaire leven nabootsen. In het licht van deze motieven wordt vaak gesteld dat re-enactment even veel – zo niet meer – over het heden als over het verleden gaat.⁵⁹

Deze laatste vorm van levende geschiedenis wordt vaak met een kritische blik bekeken. Een eerste kritiek luidt dat re-enactmentgroepen geen of te weinig oog hebben voor grotere historische verbanden. Re-enacters esceneren de vroegere leefomstandighe-

den en het dagelijks leven in een andere periode. Maar, zo luidt de kritiek, ze doen dat op een fragmentarische wijze. Een dieper inzicht in culturele, sociale, politieke of economische structuren blijft uit. Volgens de critici brengen re-enacters bovendien slechts zelden de zelfkant of het leven in de marges van een samenleving expliciet in beeld. Als dat wel gebeurt, loeren de clichés vaak om de hoek. Al te dikwijls bieden re-enactments een nostalgische en geromantiseerde blik op het verleden (wat misschien ook wel het succes van dergelijke activiteiten verklaart).⁶⁰

Een tweede kritiek draait om het begrip ‘authenticiteit’. Het verleden op een zo authentiek, zo ‘echt’ mogelijke manier her-beleven is voor re-enacters een belangrijk idee. Het verleden lijkt hen toegankelijker en authentieker door het ‘opnieuw te beleven’.⁶¹ Dit soort opvattingen is vanuit historisch oogpunt problematisch. Er bestaat geen directe, onbevangen toegang tot het verleden: geschiedenis is altijd een interpretatie door iemand in het heden. Wanneer je het verleden probeert te begrijpen, kun je nooit volledig je hedendaagse denkapparaat uitschakelen. Je werkt altijd met bepaalde begrippen en denkkaders, die onvermijdelijk hedendaags zijn. Dat betekent helemaal niet dat kennis van het verleden onmogelijk is. Alleen is het onmogelijk om het verleden ‘echt’ te herbeleven – alsof je er mee samenvalt, alsof je teruggeplaatst wordt in de tijd.

Dat blijkt ook als we de praktijk van sommige re-enactments eens van naderbij bekijken. Ten eerste zijn er veel zaken die we niet weten over het verleden. Dat geldt zeker voor de geschiedenis van het dagelijks leven, waarover de bronnen schaars zijn. Re-enacters zullen tijdens het nabootsen van het verleden dus bepaalde ‘gaten’ in de historische kennis moeten opvullen met hun eigen verbeelding. Dat is op zich niet zo erg, maar het betekent wel dat de beleving van het verleden nooit echt authentiek kan zijn.⁶²

Ten tweede censureren re-enacters soms zelf. Dat geldt vooral voor het naspelen van oorlogssituaties. De meeste groepen die het Duitse soldatenleven tijdens de Tweede Wereldoorlog re-enacten, verbieden bijvoorbeeld nazitekens en gebaren. Ze willen vermijden dat hun activiteiten met nazisme geassocieerd worden. Deze voorzichtigheid is heel begrijpelijk. Maar ze maakt het wel moeilijker om de ervaring van Duitse soldaten tijdens 40-45 goed te vatten. Historisch gezien speelde de nazistische ideologie immers een belangrijke rol in het leven van Duitse frontsoldaten.

Wat het re-enacten van het oorlogsverleden betreft, duiken er ook morele vragen op. Het echte lijden en de echte gruwel van oorlogsgeweld kunnen nooit ‘authentiek’ herbeleefd of weergegeven worden. De vraag kan dan gesteld worden of dit soort re-enactment wel een geschikte manier is om de oorlog voor te stellen. Trivialiseert dit niet de ervaringen van de soldaten die effectief met het geweld van de oorlog geconfronteerd werden? Gaat het niet over een ‘opgekuiste’ versie van oorlogsvoeren?⁶³

De mogelijkheden van re-enactment en levende geschiedenis

Het verleden op een ‘authentieke’ manier her-beleven is dus problematisch. Maar volstaat deze vaststelling om alle vormen van re-enactment en levende geschiedenis zonder meer aan de kant te schuiven? Levende geschiedenis kan er ook op gericht zijn om door middel van een ‘performance’ het publiek iets te leren over hoe mensen in een bepaalde periode leefden en dachten. Tijdens hun optreden vertolken de acteurs niet alleen scènes over geschiedenis, ze gaan soms ook een gesprek aan met het publiek, bijvoorbeeld om vragen te beantwoorden. Zo wordt het publiek aangemoedigd om kritisch na te denken. Levende geschiedenis biedt dan kansen om aan het publiek te tonen hoe mensen in een bepaalde periode dachten en hoe ze met elkaar omgingen.⁶⁴ Het publiek treedt binnen in de wereld van de geënceneerde personages en stelt hen vragen. Door acteurs de rol te laten vertolken van personages met een verschillend geslacht, een andere levensbeschouwing of een andere sociaaleconomische achtergrond, is het bovendien mogelijk om machtsverschillen en conflicten te tonen.⁶⁵

Dit soort levende geschiedenis kan beter om met de kritiek dat het onmogelijk is het verleden op een ‘authentieke’ manier te herbeleven. Voor het publiek is het duidelijk dat het om een optreden gaat, dat de acteurs gebeurtenissen uit het verleden ‘ensceneren’. Anders geformuleerd: het publiek wordt bewust gemaakt dat er een interpretatie van de geschiedenis gegeven wordt. Juist door levende geschiedenis op te vatten als een ‘toneelstuk’ met een script en een regie, wint het aan historische geloofwaardigheid. Dit zal misschien moeilijk liggen voor sommige re-enacters die er niet van houden dat hun activiteiten worden vergeleken met toneel of performance. Theater staat voor hen gelijk met fictie, terwijl zij proberen zo realistisch en authentiek mogelijk te zijn.⁶⁶

In Vlaanderen bestaat zowel bij het publiek als bij lokale historische verenigingen interesse voor levende geschiedenis. Heemkunde Vlaanderen besteedde er in 2011 aandacht aan in haar tijdschrift ‘Bladwijzer’. Aan de hand van enkele praktijkervaringen wordt daarin belicht op welke manier levende geschiedenis interessant kan zijn voor lokale projecten. Zo vertelt Luk Ceulemans, de projectleider van de historische evocatie ter gelegenheid van de 500e verjaardag van het huwelijk van Filips de Schone en Johanna van Castilië in Lier, over zijn ervaringen. De evocatie palmde de hele stad in. Zo’n 1200 vrijwilligers werkten mee aan het naspelen van de blijde intrede van het paar en de kerkelijke huwelijksvoltrekking. Naast de eigenlijke evocatie van het huwelijk was er ook historisch theater, bijvoorbeeld over een schandblok en over bedelaars.⁶⁷

9.7 Educatieve projecten

De geschiedenis van een dorp of stad tijdens de oorlog en de bezetting is een voor de hand liggend thema voor educatieve projecten, voor, op of met scholen. Daarmee bereik je niet alleen een jong publiek, het kan je project ook een breder draagvlak in de gemeente geven.

Mogelijkheden en aandachtspunten

Voor schoolkinderen is lokale geschiedenis heel dichtbij en herkenbaar. Omdat ze leren over hun gemeente, misschien zelfs over hun eigen familie, zijn leerlingen gemakkelijk betrokken bij het onderwerp. Geschiedenis wordt verbonden met zaken die ze in hun dagelijkse omgeving tegenkomen: een monument, hun school tijdens de oorlog, een familiefoto op de schouw bij hun grootouders. Het leerproces eindigt niet bij het herkenbare. Nadat hun interesse gewekt is, kan de lokale geschiedenis verbonden worden met grotere thema's en historische ontwikkelingen.⁶⁸ De problematiek van vluchtende dorpsbewoners en voedselschaarste tijdens de bezetting kan dienen als opstapje naar de bredere problematiek van vluchtelingen en voedselpolitiek.

Naast de gewone lessen geschiedenis is er in het Vlaamse onderwijs ook aandacht voor het verleden in de vorm van herinneringseducatie en erfgoededucatie. De laatste jaren is hierover veel expertise opgebouwd. Die wordt door koepelorganisaties verder verspreid in het onderwijs en het erfgoedveld. Dat gebeurt via allerhande websites, cursussen en publicaties.⁶⁹ Het gaat niet alleen over hoe je goede educatieve projecten kan opzetten, maar ook hoe je die kunt inbedden in het onderwijsprogramma. Publiekshistorische projecten kunnen een meerwaarde opleveren voor het onderwijs wanneer ze pedagogisch en didactisch gekoppeld worden aan de eindtermen en leerplannen.

Eindtermen zijn minimumdoelen op het vlak van kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes, die de onderwijsoverheid als noodzakelijk en bereikbaar acht voor de meeste leerlingen in Vlaanderen. De eindtermen omschrijven dus wat leerlingen moeten kennen en kunnen. De verschillende onderwijskoepels hertalen de eindtermen vervolgens in leerplannen. Om je project te laten aansluiten bij de eindtermen en leerplannen – en dus bruikbaar te maken voor leerkrachten – is het nuttig om contact op te nemen met scholen. Projecten werken best met verschillende soorten opdrachten, zoals doe-opdrachten, lees- en luisteropdrachten, en verslaggeving. Hoe dan ook is het opzetten van een goed educatief project bijzonder tijdsintensief en vergt het veel overleg.⁷⁰

Projectvereniging TERF uit West-Vlaanderen ontwikkelde in 2009 het educatief pakket ‘Kinderen in bezet gebied’.⁷¹ Het pakket, dat online wordt aangeboden, is ontworpen voor het vijfde en zesde leerjaar. Het thema is het leven van kinderen in bezet gebied tijdens de Eerste Wereldoorlog. Kinderen maken er kennis met de leefwereld van kinderen uit hun gemeente, die tijdens 14-18 door de Duitsers bezet werd. Het eerste deel van het project focust op de impact van de oorlog op het dagelijks leven van kinderen. Thema’s die aan bod komen zijn naar school gaan onder de bezetting, honger hebben, rantsoenen, spelen, kledij, thuis helpen, omgaan met Duitse militairen die in huis ingekwartierd zijn, vluchten naar een onbekende plaats, je vader verliezen, gewonde soldaten zien, maar ook kattenkwaad uithalen of chocolade bedelen bij de soldaten.

Deze thema’s worden behandeld in de vorm van getuigenissen door kinderen. Zoals de toelichting van het project vermeldt, zijn deze oorlogsverhalen tegelijkertijd particulier en universeel: “Nog altijd leven kinderen in bezette gebieden, raken ze gewond door oorlogstuig of slaan ze op de vlucht. De lessen over de Eerste Wereldoorlog maken het [...] mogelijk om de link te leggen naar wat kinderen zien in het nieuws of om de situatie van asielzoekers en vluchtelingen in hun gemeente beter te begrijpen.” Het tweede luik van het project bevat lesbrieven over begraafplaatsen, monumenten en bunkers die kinderen leren hoe sporen uit het verleden te ‘lezen’ en begrijpen. Daarnaast voorziet het pakket ook in een aantal excursies naar begraafplaatsen. Bij de lesbrieven horen ten slotte ook een reeks instrumenten zoals getuigenissen, foto’s, een tijdslijn en een spel over een dag in het leven van kinderen in bezet gebied.⁷²

9.8 Kunstzinnige projecten

De Eerste Wereldoorlog heeft vele kunstenaars ertoe aangezet om hun oorlogservaringen tot uitdrukking te brengen. Over de oorlog zijn talloze gedichten, toneelstukken en boeken geschreven, prenten en schilderijen gemaakt, en muziekstukken gecomponeerd. Ook fotografie en film speelden een belangrijke rol in het in beeld brengen van oorlogservaringen. Kunst over oorlog brengt ervaringen, gevoelens en inzichten tot uiting die moeilijk of helemaal niet op een expliciete manier te beschrijven zijn. Dat gold tijdens en vlak na de oorlog; het geldt ook vandaag nog, honderd jaar later.

Mogelijkheden en aandachtspunten

Kunstzinnige projecten zoals toneelvoorstellingen, fototentoonstellingen, vertelavonden en concerten kunnen het publiek op een indirecte manier inzicht doen verwerwen in de betekenis van oorlog, geweld en vrede. Kunstzinnige projecten stellen de

oorlogswerkelijkheid op een heel eigen, vaak empathische manier voor. Daardoor kunnen ze soms gemakkelijker oude vormen van wij/zij denken overstijgen dan andere types projecten. Vaak wordt in deze projecten met de grenzen tussen historische feiten en fictie gespeeld. Dat betekent dat deze projecten niet altijd volledig met de feitelijke historische werkelijkheid stroken. In deze projecten speelt vooral de verbeelding een belangrijke rol – zowel bij de uitvoerders als bij het publiek.

Het toneelstuk *Nooit brengt een oorlog vrede* van de Elfnovembergroep is een klassieker onder de kunstzinnige projecten over de oorlog van 14-18. In het stuk werden de getuigenissen en verhalen verwerkt die de groep had opgetekend in het volksboek *Van den Grooten Oorlog*. Het stuk werd in 1978 een aantal keer gespeeld in een tot theater omgevormde smidse in Kimmel, door mensen uit de streek. Omwille van het grote succes werd het ook in Gent en Brussel opgevoerd. Het stuk bestaat uit een reeks scènes die verschillende aspecten van de oorlogservaring belichten, zoals het leven achter het front, de relaties tussen soldaten en burgers, en de soldatengesprekken over de (on)zin van de oorlog. Deze ‘kleine verhalen’ geven het toneelstuk een zeker anekdotisch karakter, maar de loutere anekdotiek wordt overstegen doordat deze kleine verhalen de algemeen menselijke dimensie van de oorlogservaring tot uitdrukking brengen.

Hoewel dat niet het uitdrukkelijke opzet van het toneelstuk was, had het volkspel een pacifistische ondertoon. In de proloog wordt opgemerkt dat de Eerste Wereldoorlog staat voor elke oorlog, terwijl in de epiloog wordt gesteld dat oorlog en bewapeningswedlopen niet onvermijdelijk zijn, maar ontstaan door menselijke beslissingen waarvoor alternatieven bestaan.⁷³ Met haar kunstzinnige projecten heeft de Elfnovembergroep de herinneringscultuur in de Zuidelijke Westhoek diepgaand beïnvloed, van de vredesconcerten in het Ieperse tot het belang van kunst in het *In Flanders Fields Museum*.

De mogelijkheden om in je dorp of stad een kunstzinnig project op te zetten over de oorlog zijn zo gevarieerd dat het moeilijk is om concrete ideeën op te lijsten. In elk geval bestaan er twee opties. Je kunt vertrekken van reeds bestaand werk en bijvoorbeeld teruggrijpen naar de oorlogsliteratuur en muziek die tijdens of vlak na de oorlog gecomponeerd werd. Maar je kunt ook vormgeven aan nieuwe creaties, zoals een toneelstuk of een concert. In beide gevallen is samenwerking aangeraden. Heel wat toneel- en muziekgezelschappen werken nu al aan projecten over de Eerste Wereldoorlog.⁷⁴ Bovendien zijn er in elke gemeente wel plaatselijke kunstenaars en verenigingen die aangesproken kunnen worden: sociaal-artistieke organisaties, kunstacademies, muziekscholen, cultuurverenigingen, toneelkringen, fotocclubs, muziekkoren, scholen, enz. Zij kunnen meewerken aan het organiseren van vertel- en voorleesavonden,

concerten, fototentoonstellingen, toneelopvoeringen en theaterwandelingen. Niet onbelangrijk is dat je met deze projecten een ander publiek kunt bereiken dan – bijvoorbeeld – met een historische tentoonstelling of een website. Ook hier geldt dat het mixen van genres een meerwaarde oplevert: op eenzelfde avond kunnen lezingen afgewisseld worden met het voorlezen van oorlogsliteratuur, muziekstukken met theater.

In het Mortselse project over het luchtbombardement van 5 april 1943, dat hierboven al ter sprake kwam, was samenwerking het uitgangspunt. De projectleiders wilden een brede groep mensen laten participeren en vooral jongeren stimuleren om zich door de verhalen van het bombardement te laten inspireren. Het kunstzinnige speelde een belangrijke rol in het project. Jongeren werden gevraagd om op basis van de getuigenissen (die door scholieren zelf verzameld waren) iets nieuws te creëren. Zo werden er reportages gemaakt van oude beelden en nieuwe interviews. Leerlingen van het deeltijds kunstonderwijs werkten met bidprentjes van de kindslachtoffers en maakten ruim tachtig portretten van hun leeftijdsgenoten die tijdens het bombardement stierven. Ook muziek speelde een rol. Aan getuigen die het bombardement hadden meegemaakt, werd gevraagd om op de scholen de muziek uit hun jeugd te laten horen. Op basis van de getuigenissen, die gepubliceerd werden in het boek *Tranen over Mortsel*, componeerden de leerlingen van de muziekafdeling van een van de Mortselse secundaire scholen liederen voor een herdenkingsplechtigheid.⁷⁵

